

НА ШЛЯХУ ДО ШКОЛИ МАЙБУТНЬОГО: МОДЕЛЮВАННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОСТОРУ

Динамізм трансформаційних процесів усіх сфер життєдіяльності людини вимагає формування освітнього простору з урахуванням інноваційного характеру його розвитку, запитів особистості та потреб суспільства, що сприятиме інтеграції національної системи освіти у світовий простір. На вирішення окреслених завдань спрямована Концепція Державної цільової програми «Школа майбутнього» на 2007-2010 роки, яка передбачає розробку та апробацію моделі новітньої школи як еталону організації навчально-виховного процесу у загальноосвітніх навчальних закладах. Одним з пріоритетних напрямів дослідження лабораторії педагогічних інновацій Інституту педагогіки АПН України, спрямованих на виконання Концепції Державної цільової програми «Школа майбутнього», є моделювання інноваційного освітнього простору загальноосвітнього навчального закладу. Розв'язання цієї проблеми потребує, по-перше, наукового осмислення та категорійного аналізу феномена «моделювання освітнього простору загальноосвітнього навчального закладу»; по-друге, розробки покрокової стратегії моделювання інноваційного освітнього простору школи.

Поняття «освітній простір» набуло широкого розповсюдження та самостійного змісту у дев'яності роки минулого століття. Аналіз педагогічної літератури свідчить про багатомірність і різноплановість цього поняття. Більшість дослідників означеної проблеми (Н. Бастун, С. Бондирева, О. Веряєв, С. Гершунський, В. Гинецінський, Б. Ельконін, Б. Серіков, В. Слободчиков, І. Фрумін та ін.) під поняттям «освітній простір» розуміють певну територію, яка пов'язана з масштабними явищами у галузі освіти: як певну частину соціального простору, у межах якої здійснюється нормована освітня діяльність; як єдність, цілісне утворення в галузі освіти, яке має свої межі, що уточнюються окремо – світовий освітній простір, міжнародний освітній простір, європейський освітній простір, освітній простір регіону, школи, шкільного класу тощо. У педагогічній літературі цей термін також застосовується як синонім поняття «освітнє середовище». Незважаючи на те, що ці поняття дуже близькі та взаємообумовлені, вони не тотожні. Так, І. Шендрік з цього приводу зауважує, що «на відміну від освітнього середовища, яке розглядається як даність, простір є результатом освоєння суб'єктом середовища, пристосовуючи його для вирішення відповідних завдань і утворюється лише спеціально організованою специфічною людською діяльністю [7, 10]». Він виявляється у ході діяльнісного освоєння суб'єктом культури, усвідомлення її смислів, презентуючи єдність (цілісність) світу у його зв'язках із самою людиною. У процесі формування освітнього простору відбувається «осмислення суб'єктом світу і свого місця у ньому, твориться

цілісне життя особистості [7, 60]».

Досить поширеним є визначення феномена «освітній простір» як результату інтеграційних процесів у системі освіти, утворення комплексу елементів системи освіти або конструктивної діяльності. Останнім часом з'явилося і таке його розуміння як можливості і наявності формування особистісного простору суб'єкта освітнього процесу. Цей підхід пов'язаний з «відмовою від прийнятого в межах минулої парадигми освіти уявлення про освітній процес як лінію, траєкторію, по якій має рухатися учень [6, 63]».

Весь спектр представлених визначень характеризується аспектністю, яка не в змозі представити багатомірність можливих проявів людини та навколишньої дійсності. Повнішим та сучасним, що концентрує у собі сутнісні ознаки цього феномена, є, на нашу думку, визначення освітнього простору як «педагогічної реальності, яка заявляє про себе спів-буттям Людини і Світу через освіту, містить, являє собою баланс культурного і цивілізаційного, виражаючи його через знаковість освітнього середовища [5, 39]». Таким чином, освітній простір – педагогічний феномен зустрічі та взаємодії людини з оточуючими її елементами-носіями культури (освітнім середовищем), у результаті чого відбувається їх осмислення та пізнання. Таке розуміння освітнього простору зміщує акценти у визначенні цілей шкільного навчання та засобів вирішення проблем, які виникають у зв'язку зі змінами парадигми освіти. Так, останнім часом розв'язання багатьох проблем ми бачили у застосуванні освітніх технологій, які, як будь-яка технологія, передбачали лінійну траєкторію руху учня для досягнення заздалегідь запрограмованого, передбаченого результату. Натомість представлене розуміння освітнього простору створює можливість для побудови закладу освіти, у якому сприйняття дитиною навколишнього світу і себе у ньому відбувається як цілісність, забезпечуючи багатовекторний, нелінійний рух у напрямках, які визначаються нею самою, її вподобаннями, здібностями тощо. Це дозволяє надати прогностичним компонентам, що впливають на формування образу майбутнього результату характер вірогідності, а не обов'язковості. Саме можливість корекції, внесення змін щодо майбутнього результату освітньої діяльності школи є обов'язковою в сучасних умовах зростання темпів трансформаційних процесів, що відбуваються у суспільстві. Також зауважимо, що особливістю освітнього простору є те, що «на його формування впливають не лише реальні освітні події, але й потенційно мислимі, віртуальні, можливі, які можуть і не відбуватися насправді [8, 28]». Це свідчить про те, що «осучаснення» освітнього простору загальноосвітнього навчального закладу не може бути забезпечено лише певною освітньою технологією. Це проектування цілісного утворення (з урахуванням об'єктивних та суб'єктивних причин), яке не тільки виконує функцію навчального закладу, але й має провідну ідею, яка забезпечує реалізацію певної місії й відрізняє його від всіх інших, забезпечує його унікальність та інноваційність.

У випадках, коли створюються моделі педагогічних об'єктів, які ще не існують, моделювання розглядається як важливий етап педагогічного проектування. Тоді ми говоримо про розробку прогностичної моделі, що

дозволяє вивчити певний системний педагогічний об'єкт – майбутні процеси, явища, артефакти. Але, зауважимо, що жодна модель, навіть дуже складна, не в змозі представити об'єкт моделювання детально. Тому, при педагогічному проектуванні розробляють частіше комплекс моделей, кожна з яких представляє один з аспектів розвитку системи. Моделювання освітнього простору, виходячи з означеного розуміння цього феномена, можливо здійснювати через моделювання комплексу умов, що сприятимуть появі у освітньому середовищі інноваційних новоутворень як знакових компонентів, через які відбувається пізнання. Таким чином, під моделюванням освітнього простору загальноосвітнього навчального закладу ми розуміємо створення і вивчення педагогічних прогностичних моделей системних педагогічних об'єктів загальноосвітнього навчального закладу як цілісного утворення відкритої частки соціального простору, у межах якого здійснюється освітня діяльність, яка забезпечує «зустріч Людини і Світу». Оскільки проектування є способом нормування та трансляції інновації, новизна (об'єктивна або суб'єктивна) результату моделювання як етапу педагогічного проектування вважається нами безперечною.

Моделювання означеного об'єкту передбачає, передусім, знання про межі простору, який має освітні властивості. Хоча ми не вважаємо їх жорстко фіксованими, але їх умовне окреслення допоможе чітко уявити відповідне оформлення освітнього простору у цих межах з урахуванням його адресності, вікових та соціальних статусів, факторів та умов, що забезпечують відповідну якість. Це, за словами І.А. Колесникової і М.П. Горчакової-Сибірської дозволить «брати до уваги, використовувати, змінювати потенціал впливу простору відповідно до обраних педагогічних цілей та завдань [2, 182]». У нашому випадку кордони освітнього простору визначені в межах загальноосвітнього навчального закладу. Тому увага зосереджується на аналізі необхідних для визначення напрямків розгортання прогностичних моделей його фізичних, соціокультурних, психологічних, комунікативних, віртуальних, парадигмальних характеристик в межах школи.

Прикладні цілі побудови покрокової стратегії моделювання інноваційного освітнього простору навчального закладу вимагають діагностики його стану за визначеними параметрами. Тому однією з важливіших процедур моделювання освітнього простору школи є виявлення проблемного поля в межах кожного визначеного компонента. Не претендуючи на повне врахування характеристик інноваційного освітнього простору, представимо деякі результати роботи щодо виявлення кола проблем, які, на нашу думку, мають бути враховані при моделюванні освітнього простору загальноосвітнього навчального закладу «Школа майбутнього».

Особливим об'єктом вивчення мають стати психологічні характеристики освітнього простору загальноосвітнього навчального закладу, які відображають проблеми суспільства в цілому та сучасної школи зокрема. Як свідчить практика, у більшості загальноосвітніх шкіл формується штучний освітній простір, який, у свою чергу, «створює штучне уявлення про людський світ страждань і радощів, ідей, почуттів, мислі і знання [1, 20-27]». Цей простір

суттєво відрізняється від соціального, частиною якого він має бути, але не є насправді. Виокремлюються, передусім, два аспекти невідповідності. По-перше, невідповідність змістових компонентів освітньої діяльності та освітнього простору закладу освіти. Так, в 2006-2007 навчальному році введено новий предмет – етику, що безперечно дуже потрібно. На уроках за однією з тем цього предмета діти вчать культурі поведінки за столом – користуватися ножем, виделкою і т. ін. Але в шкільній їдальні вони стикаються з реальністю, яка не відповідає вивченому. Тому при моделюванні освітнього простору новітнього загальноосвітнього навчального закладу слід визначити зони виходу на соціальний простір, що має забезпечити соціалізацію дитини, формування її готовності до інтеграції у соціум (як у теперішньому житті, так і той час, коли дитина закінчить школу) не лише засобами моделювання змісту, а й відповідними йому фізичними складовими.

Важливою характеристикою моделі освітнього простору школи такої, що відповідає соціальному простору, має стати її відкритість. Враховуючи, що жодну освітню систему не можна вважати замкнутою, під відкритістю ми розуміємо здатність швидко та адекватно відгукуватися на зміни у зовнішньому соціальному просторі. Саме адекватно, бо у цьому криється друга невідповідність освітнього простору школи й соціального простору. Так, за висловом у численних публікаціях та телевізійних репортажах, що висвітлюють взаємовідносини учасників навчально-виховного процесу, освіта переживає «пандемію насилля». Незважаючи на широке впровадження у шкільну практику передових освітніх технологій, спрямованих на подолання певних суперечностей, що обов'язково виникають на зламі соціальних, політичних проблем, проблеми взаємодії на будь-якому рівні (учень-учень, учень-учитель, учитель-батьки, вчитель-адміністрація школи тощо) переходять у стадію відкритої форми агресії, силового методу розв'язання конфліктів. Школярі не «вписуються» у рамки моделі випускника сучасної 12-річної школи, яка передбачається як кінцевий результат чималої кількості педагогічних технологій. Вчителі перестали бути зразком-ідеалом для наслідування. Повагу учнів та їх батьків вони мають заслуговувати кожного дня, але до цього вони не готові психологічно. Причина цього, по-перше, у невідповідності освітнього простору школи, який ще будується на застарілих, характерних для минулої парадигми освіти принципах, сучасному соціальному простору. По-друге, у тому, що процеси приведення їх у відповідність швидше протікають у «негативних» зонах пересікання освітнього простору школи з соціальним простором. Так, надання платних послуг учителями, які є репетиторами власних учнів, відбиток переходу суспільства на ринкові відносини. Взагалі в цьому немає нічого поганого, але постає питання етичного характеру: чому той самий учень у того ж самого вчителя не розуміє пояснення на уроці і добре засвоює на додаткових платних заняттях? Саме тому ми вважаємо пріоритетним напрямком у розробці моделі інноваційного освітнього простору визначення його фізичних характеристик, що сприятимуть запобіганню конфліктних ситуації. Можливо позбутися багатьох проблем допоможе оснащення відповідним обладнанням для відеозапису всіх процесів роботи

школи (уроків, заходів, зібрань та ін.), збереження на електронних носіях програм, планів, розробок учителів та письмових робіт учнів, відображення навчальних успіхів учнів у журналі. А також забезпечення доступу до цієї інформації для учасників навчально-виховного процесу, у тому числі у режимі он-лайн через мережу Інтернет. Це дасть можливість батькам завжди бути інформованими про шкільне життя своєї дитини безпосередньо, а також забезпечить дітям, які з якихось причин тимчасово не можуть ходити до школи, можливість навчатися дистанційно «разом із своїми однокласниками». Саме ці матеріали мають бути головними при атестації педагогів замість «відкритих уроків» та «опису досвіду» на папері. Але, у свою чергу, це потребує забезпечення відповідних умов для ефективною та творчої роботи вчителів. Серед головних визначимо такі як значне зменшення навантаження – не більше трьох уроків на день, а стаж роботи має становити не більше 15 років. Не менш важливим для розв'язання конфліктних ситуацій може стати забезпечення сучасного освітнього закладу шкільною службою або центром адвокації.

Особливо пріоритетними напрямками у моделюванні інноваційного освітнього простору сучасного загальноосвітнього навчального закладу щодо його фізичних характеристик є усунення перевантажень, збереження здоров'я школярів. Передусім, враховуючи, що серед захворювань учнів переважають порушення зору, постави, слід забезпечити навчальні заклади шкільними меблями, що запобігатимуть виникненню цих проблем. Наприклад, це може бути парта-трансформер, яку легко «підігнати» під параметри зросту учнів (що постійно змінюються), перетворити на конторку (використовуючи килимки для масажу стоп), переміщати для зручного виконання роботи у парах, групах, для самостійної роботи тощо. Багатьом проблемам, пов'язаним із порушенням зору, можна запобігти, забезпечивши учнів окулярами-тренажерами (релаксаційними окулярами, апаратами для стимуляції покращення зору тощо), які можна використовувати (відповідно до інструкцій від 10 до 30 хвилин на добу) на уроках читання, літератури, у бібліотеці тощо. Ще один шлях для вирішення багатьох проблем зі здоров'ям учнів і вчителів є забезпечення сучасного освітнього закладу шкільним медичним центром, що буде здійснювати активний моніторинг здоров'я учасників навчально-виховного процесу. У моделі «Школи майбутнього» бажано передбачити цей центр з обладнанням для ЛФК, фізіотерапії, інгаляторієм, офтальмотренажером, блоком для прийняття мінеральних ванн, масажу тощо. Шкільна їдальня може бути обладнана фітобаром.

При моделюванні інноваційного освітнього простору навчального закладу, за словами А. Криуліної, важливо враховувати одну з характерних ознак кризи сучасної освіти – масштабність [4]. Проектувальник має передбачати зміни, які відбудуться при усуненні окремих недоліків. Наприклад, численна кількість посилок, отриманих у результаті Інтернет-пошуку за запитом «Школа третього тисячоліття» вражає пропозиціями щодо інформатизації освітнього простору засобами його тотальної комп'ютеризації, серед яких: забезпечення кожного учня портативним персональним комп'ютером, що має замінити зошити, підручники щоденники і навіть

учителів. Безперечно, це призведе до великих позитивних змін, але водночас й до негативних наслідків, наприклад, щодо комунікативних можливостей у процесі живого спілкування.

Більш повну картину проблемного поля можна отримати, долучивши до цього етапу моделювання всіх учасників навчально-виховного процесу. Обов'язково слід провести анкетування, опитування, вивчення зауважень і побажань учнів та їх батьків. Так, аналіз результатів опитування серед учнів дав змогу зробити висновок, що більшість загальноосвітніх навчальних закладів не в змозі забезпечити їх «власними зонами». Переважна кількість школярів-респондентів визнають необхідність мати власну «шафу» для збереження одягу, змінного взуття, спортивної форми, підручників та зошитів тощо. Окремо діти визначають необхідність носити кожного дня дуже важкі портфелі, що негативно впливає на здоров'я. Тому забезпеченням кожного учня двома комплектами підручників, для користування вдома й у школі, місцем для збереження речей у школі, цю проблему можна вирішити. Ще однією проблемою визнано відсутність відповідно обладнаного місця, де дитина може повторити урок, відпочити тощо. Більшість дітей вважає, що це має бути зимовий сад.

Аналіз результатів опитування батьків показав, що на перше місце при ранжируванні проблем, які необхідно врахувати при моделюванні інноваційного освітнього простору загальноосвітнього навчального закладу, вони поставили обмеженість можливостей доступу до інформації про навчальні досягнення дітей. Шкільний щоденник вже досить давно не виконує цю функцію. У кращому випадку оцінки з'являються з запізненням на кілька тижнів (зазвичай їх виставляє класний керівник). Це не дає змогу батькам дійсно долучатися до навчально-виховного процесу власної дитини, а не бути тільки декларованим його учасником (при наданні спонсорської допомоги школі). Тому вони вважають за необхідне забезпечити інформаційне поле для батьків через Інтернет-мережу. На другому місці відсутність сучасних шкільних бібліотек. Батьки вважають, що новітній загальноосвітній заклад повинен мати медіатеку, до складу якої має входити бібліотека, що забезпечує усіма необхідними матеріалами – художньою, навчальною літературою, періодичними виданнями; фонотека; відеотека; центр, що забезпечує вихід до мережі електронних бібліотек. На третьому місці – відсутність консультативної допомоги батькам з боку фахівців (психологів, медичних працівників, педагогів тощо) щодо виховання своїх дітей. Батьківські збори цю функцію не виконують. Тому важливість створення можливостей для «батьківського патронату» – навчання та надання консультативної допомоги батькам є безперечною. Особливо актуальним це визнають батьки першокласників та школярів, які переживають вікові кризи.

Керівники шкіл, які взяли участь у опитуванні, справедливо визнають, що характер інноваційних змін при моделюванні інноваційного освітнього простору школи має бути радикальним. Це обумовлено взаємозалежністю проектування новітнього закладу освіти та його освітнього простору. Натомість, аналіз практики свідчить, що спроби проектування сучасного

закладу освіти частіше за все зводяться або до «зміни вивіски» (НВК, ліцей, гімназія), або до локальних, часткових змін в традиційній шкільній системі. Зокрема, це інновації модифікаційного характеру (введення окремих навчальних дисциплін, поглиблене вивчення базових навчальних предметів, що «перебирають» на себе зміст відповідних дисциплін у вищих навчальних закладах) або комбінаторного (впровадження окремих методик та технології навчання). Такі зміни не вимагають нових креативних моделей освітнього простору: структурування, відповідного оформлення, нормування засобів взаємодії, геометрії руху у просторі тощо. Тому не можна сказати, що ці навчальні заклади повною мірою переходять від режиму функціонування до режиму інноваційного розвитку, що є обов'язковим для запуску механізмів педагогічного проектування взагалі і моделювання зокрема.

Результати опитування вчителів показали, що більшість з них провідною ознакою освітнього простору новітнього загальноосвітнього навчального закладу визначають його цілісність. Але розробка моделі цілісного освітнього простору школи зустрічає на своєму шляху потребу у подоланні певних протиріч. По-перше, між жорстким нормуванням освітньої діяльності учасників навчально-виховного процесу і необхідністю забезпечити для кожної дитини певний обсяг освітніх послуг, їх інтенсивність і потужність, обрати певний якісний та кількісний склад елементів із загальної інфраструктури освітнього простору. По-друге, між розподілом навчального процесу на окремі предмети та виховні заходи з одного боку, і цілісністю світу та цілісністю сприйняття дитиною довкілля, на якому має базуватися її «зустріч зі Світом» у освітньому просторі школи, з іншого.

Пошуки у напрямку подолання цих суперечностей призвели до створення інтегрованих дисциплін і курсів, тематичної побудови матеріалу у підручниках і тематичному плануванню виховної роботи, що можна віднести до спроби досягти певної цілісності через інтеграцію змісту засобами його систематизації, встановлення міжпредметних зв'язків та побудови навчальних комплексів. Запропонована інтегративна, комплексна й системна організація навчального матеріалу, тобто змістовна складова, є необхідною, але недостатньою для проектування освітнього простору як цілісного утворення. На наш погляд, для досягнення поставленої задачі необхідна і процесуальна складова.

Як свідчать результати опитування при виявленні проблемного поля щодо моделюванні освітнього простору школи, передусім необхідні зміни його фізичних характеристик. Саме у цьому розбіжність між ідеями та реальними умовами їх реалізації може залишити модель лише на папері, оскільки існують сумніви щодо можливостей їх фінансового, ресурсно-технічного забезпечення. Але сьогодні освіта – це сфера послуг, яка покликана задовольнити освітні потреби громадян країни. Тому країна має забезпечити захист прав споживачів, серед яких право на гарантовану якість послуг. Перший крок на цьому шляху – створення мережі загальноосвітніх навчальних закладів з високим технологічним рівнем, новітнім навчально-методичним та інформаційним забезпеченням, що передбачені Концепцією Державної цільової соціальної програми «Школа майбутнього».

Таким чином, моделювання інноваційного освітнього простору стає актуальним при проектуванні інноваційного закладу освіти. Він має бути відкритим соціально-педагогічним комплексом з центрами адвокації, медичної, психологічної допомоги, спортивно-оздоровчим, ігровим, навчально-дослідницьким (з медіатекою, предметними лабораторіями тощо). Сучасний освітній простір школи має характеризуватися відкритістю, адекватністю, прогностичністю, інформаційністю, створенням умов для забезпечення фізичного здоров'я (відповідні меблі, обладнання «власної зони» учня та ін.), психологічного комфорту учасників навчально-виховного процесу.

Ефективність інноваційної моделі визначається цілеспрямованою підготовкою педагогічного колективу до педагогічного проектування і моделювання інноваційного освітнього простору загальноосвітнього навчального закладу зокрема, забезпеченням цілісного підходу до організації навчально-виховного процесу, що забезпечить баланс між усіма його характеристиками. Вирощування інновацій колективом школи – більш ефективний процес, ніж реалізація нав'язаної зверху моделі. Тому перспективи подальшої роботи у цьому напрямі ми бачимо передусім у розробці та експериментальній перевірці науково-методичних розробок для забезпечення ефективності процесу моделювання освітнього простору педагогічними колективами загальноосвітніх навчальних закладів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Карпов А.О. Научное образование в контексте новой педагогической парадигмы // Педагогика. – 2004. – № 2. – С. 20-27.
2. Колесникова И.А., Горчакова-Сибирская М.П. Педагогическое проектирование. – М.: Издательский центр «Академия», 2005. – 228 с.
3. Кремень В. Формувати людину інноваційної культури // Урядовий кур'єр. – № 81 від 28 квітня 2006 р. – С. 7.
4. Криулина А.А. Эргодизайн образовательного пространства. – М.: ПЕРСЭ, 2003. – 192 с.
5. Леонова О. Образовательное пространство как педагогическая реальность. // *Alma mater* (Вестник высшей школы). – 2006. – № 1. – С. 36-40; С. 39.
6. Новые ценности образования: тезаурус для учителей и школьных психологов. – М.: РФФИ-ИПИ, 1995. – С. 63.
7. Шендрик И.Г. Образовательное пространство субъекта и его проектирование. – М.: АПКИПРО, 2003. – 156 с.
8. Щевелева Г.М. Образовательное пространство. Современный взгляд. Подходы к формированию. – Воронеж, 2001. – 103 с.